

“Umwertung aller Werte”

Pieter Geyls Groot-Nederlandse
stamnarratief in historisch perspectief

Fons Meijer, s4268253

Bachelorwerkstuk Geschiedenis

15 juni 2015, eerste gelegenheid

Onder begeleiding van dr. Joost Rosendaal

Radboud Universiteit Nijmegen

Pieter Geyl in Londen, 1922

Inhoudsopgave

<i>Inleiding</i>	4
<i>Nationalisme: van gegeven naar constructie</i>	5
<i>Tussen Utrecht en Leuven: het debat over het karakter van Geyls Groot-Nederlands activisme</i>	7
<i>Geyls Groot-Neerlandisme – een historische context en ontwikkeling</i>	11
<i>Nationalisme en de Groot-Nederlandse beweging in de jaren twintig</i>	11
<i>Geyl en zijn Groot-Nederlandse gedachte</i>	12
<i>Botsende narratieven – Geyl tegenover Fruin, Blok, Colenbrander, Huizinga en Pirenne</i>	16
<i>Fruin, Blok en Colenbrander: de Klein-Nederlandse afbakening</i>	16
<i>Pirenne en Huizinga: Bourgondische onafhankelijkheid</i>	19
<i>Geyl als geschiedtheoreticus</i>	21
<i>Concluderend: een herwaardering</i>	23
<i>Lijst van geraadpleegde literatuur</i>	24

Inleiding

‘Het heeft mijn leven beheerst, die Vlaamse kwestie.’¹ Een emeritaat is het moment bij uitstek om terug te blikken, zo ook voor de Utrechtse professor Pieter Geyl (1887-1966).² Meer dan dertig jaar bekleedde hij de leerstoel Nieuwe Geschiedenis en in 1958 was dat ene zinnetje de verrassende conclusie van wat gerust een bewogen carrière mag heten.

In 1913 promoveerde Geyl in Leiden cum laude op een studie naar een zeventiende-eeuwse Venetiaanse resident in Den Haag en werd daarna correspondent voor de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* te Londen. Hier werd hij in 1919 hoogleraar *Dutch Studies*, maar toen hij in 1935 de kans kreeg om terug te keren naar Nederland om hoogleraar te worden in Utrecht, greep hij deze met beide handen aan. Tegelijkertijd zag hij in deze jaren met lede ogen aan hoe een door hem verfoeid nationaalsocialistisch regime in Duitsland haar macht consolideerde. Toen Hitler in 1940 Nederland binnenviel en bezette, werd Geyl om zijn kritiek gevangengezet in verschillende kampen. Hij werd onder meer geïnterneerd in Sint-Michelsgestel, waar hij vast zat met andere vooraanstaande namen uit het Nederlandse politieke en culturele leven. Na de Tweede Wereldoorlog verwierf hij faam door zijn debatten met de beroemde Britse historicus Arnold Toynbee over macrohistorische structuren en in het jaar voor zijn emeritaat werd zijn essayistisch werk bekroond met de P.C. Hooftprijs.

Naar eigen zeggen was het echter de ‘Vlaamse kwestie’ geweest die de rode draad vormde in zijn professionele leven: Geyl was een overtuigd ideologisch Groot-Nederlander. In polemische werken verwierp hij de opvatting van een natuurlijke tegenstelling tussen een Nederlandse en een Belgische natie – de zogenaamde ‘Klein-Nederlandse’ en ‘Belgicistische’ gedachten – en propageerde hij een op taal gebaseerde stamverbondenheid tussen Vlaanderen en Nederland. In het interbellum onderhield Geyl nauwe contacten met verschillende grote namen binnen de Vlaamse beweging, met als doel Nederland en Vlaanderen dichter bij elkaar te brengen. Tevens herschreef hij de geschiedenis van de lage landen: tegenover de traditionele historiografie plaatste hij zijn eigen Groot-Nederlandse, waarbij hij de historie van het Nederlandse taalgebied onderzocht en de staatsgrenzen van omstreeks 1900 niet als gegeven accepteerde. De synthese van deze historische voorstelling zou uiteindelijk tussen 1930 en 1937 volbracht worden in het driedelige *De geschiedenis van de Nederlandsche stam*. Hij brak hiermee rigoureus met de heersende historiografische canon; een criticus zou zelfs spreken van een ‘*Umwertung aller Werte*’.³

Pieter Geyl als Groot-Nederlands nationalist – het is gemakkelijk om vast te stellen dat hij een roepende in de woestijn is geweest. De jongste geschiedenis heeft ons immers geleerd dat een

¹ P. Geyl, ‘Terugblik’, in: Idem, *Studies en strijdschriften. Bundel aangeboden aan de schrijver bij zijn aftreden als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht* (Groningen, 1958), 495.

² Officieel luidde zijn naam ‘Geijl’, maar gedurende zijn jaren in Londen mat hij zich de meer internationale naam ‘Geyl’ aan. Sedertdien zou hij uitsluitend nog onder deze naam publiceren en deze spelling zal dan ook in dit werkstuk worden overgenomen.

³ J. Tollebeek, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Amsterdam, 1990), 336.

samengaan van Vlaanderen met Nederland nooit een serieuze optie is geweest. Enkel in radicaalrechts georiënteerde hoek hoort men nog dergelijke stemmen, de vraag is echter hoe serieus deze genomen moeten worden.⁴ Er kan eerder vastgesteld worden dat de Nederlandse natie een breed geaccepteerd gegeven is. Betekent dit echter dat Geyl in het interbellum gezien moet worden als een historiografische paria die achter de feiten aan liep? Dit bachelorwerkstuk zal pogen de Groot-Nederlandse gedachte van Geyl te doorgronden, te historiseren en waar nodig te nuanceren. Alvorens de eigenlijke onderzoeksvraag te presenteren, is een goed begrip van de bredere context van het nationalisme nodig: op welke manier is de natie en het nationalisme door historici benaderd en geproblematiseerd? Welke vormen van nationalisme zijn te onderscheiden? Vervolgens is het belangrijk te kijken naar de manier waarop Geyl als Groot-Nederlander is neergezet: hoe hebben historici zijn nationalisme en natieconcept benaderd?

Nationalisme: van gegeven naar constructie

De negentiende eeuw was de eeuw van de nationale geschiedschrijving. Onder historici bestond de notie dat de natiestaat het meest logische politieke ordeningsprincipe was en de natie werd zonder uitzondering als realiteit beschouwd.⁵ De eerste filosoof die zichzelf de vraag stelde wat een natie nou daadwerkelijk behelsde, was de Franse filosoof Ernest Renan (1823-1892). In zijn lezing *Qu'est-ce qu'une nation?* komt hij tot het begrip van de zogenaamde anti-essentialistische *wilsnatie*, die niet bestaat doordat de burgers een gedeelde culturele, linguïstische of etnische achtergrond hebben, maar doordat er een 'spirituele' saamhorigheid bestaat die het mogelijk maakt dat deze burgers zich willen verbinden aan de natie.⁶ Het gold echter niet als een zuiver wetenschappelijk pamflet en moet gelezen worden in nationalistische – in dit geval anti-Germanistische – context: het nationale principe zoals dit volgens Renan in Frankrijk werd belichaamd, beschouwde hij als het universele voorbeeld voor andere naties.

De eerste historicus die een verschuiving naar een wetenschappelijke benadering teweegbracht was de Duitse historicus Friedrich Meinecke (1826-1954), die in zijn *Weltbürgertum und Nationalstaat* een eerste aanzet gaf tot het problematiseren van de natie als zodanig.⁷ Hij maakte hierin een fundamenteel onderscheid tussen twee verschillende soorten naties: de *Staatsnation* en de *Kulturnation*. Het eerste type natie was zoals gedefinieerd door Renan, namelijk een primair

⁴ 'Geert Wilders voor fusie tussen Nederland en Vlaanderen', *Nieuwsblad.be* (12-05-2008)

http://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf12052008_008 (geraadpleegd op 04-05-2015).

⁵ A. Labrie, 'Ijkpunten in het historiografisch debat', in: L. Wessels en T. Bosch (red.), *Nationalisme, naties en staten. Europa vanaf circa 1800 tot heden* (Nijmegen, 2012), 50-102, aldaar: 59-64; enkele belangrijke voorbeelden: H. von Treitschke, *Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert*, 5 dln. (Leipzig, 1864-1849); J. Michelet, *Histoire de la révolution française*, 7 dln. (Parijs, 1847-1853); E. Lavisse, *La première année d'histoire de France* (Parijs, 1884); R. Fruin, *Tien jaren uit de Tachtigjarige Oorlog* (Den Haag, 1857-1858); P.J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, 8 dln. (Groningen, 1982-1908).

⁶ E. Renan, *Que-est-ce qu'une nation?* (Parijs, 1992 [1882]).

⁷ Labrie, 'Ijkpunten', 65.

burgerlijke gemeenschap; het tweede type werd bijeengehouden door culturele, linguïstische en etnische banden. Volgens Meinecke had bij *Staatsnationen* (als Frankrijk en Engeland) het natievormingsproces zich voltrokken binnen het kader van een voorafgaande traditie van staatsvorming, bij *Kulturnationen* (als zijn eigen Duitsland) bestond de staat als afgebakend geheel nog niet toen het nationalisme ten tonele verscheen. Dientengevolge ontstond er in twee soorten *nationen* twee soorten burgerschap: subjectief burgerschap in de *Staatsnation* dat was gebaseerd op voluntarisme (vrijwillige bereidheid), en objectief burgerschap in de *Kulturnation* dat was geijkt op essentialisme (onveranderlijke kenmerken).⁸ Hoewel het werk van Meinecke beschouwd kan worden als een Duitse apologie die Renans wilsnatie poogde te historiseren, bleek de ideaaltypische tweevoud een bruikbaar analysemiddel, dat tot op de dag vandaag door historici wordt gebruikt om over nationalisme te schrijven.⁹ De verwetenschappelijking van de geschiedschrijving die onder Meinecke in gang was gezet, werkte door in de historiografie over de natie, voornamelijk bij de Amerikaanse historici Carlton Hayes (1882-1964) en Hans Kohn (1891-1971).¹⁰ In zijn poging tot een historische synthese van het nationalisme, wees Hayes op het verband tussen nationalisme en de industriële revolutie; Kohn onderschreef het feit dat nationalisme beschouwd moest worden als een modern fenomeen en legden zij zo de basis voor wat de moderniseringstheorie zou gaan heten.¹¹

De belangrijkste wending die zich sinds Meinecke en de zijnen heeft ingezet, is die van de post-structurele school. Waar alle bovenstaande theoretici naties beschouwden als gegeven – en deze al dan niet problematiseerden – ontstond onder invloed van de *cultural turn* en de *linguistic turn* bij historici als Eric Hobsbawm (1917-2012), Terence Ranger (1929-2015), Benedict Anderson (1936) en Pierre Nora (1931) het besef dat naties beschouwd dienden te worden als constructies en dat ze in essentie niet bestaan. Naties waren *imagined communities*, gestoeld op *invented traditions* en *master narratives*; naar de overheersende zienswijze was nationalisme ‘een cultureel zelfbeeld dat vorm [kreeg] in de wereld van het vertoog, door historici, dichters, romanciers en filologen’.¹² Deze post-structurele wending diskwalificeerde niet gelijk het eerdere onderzoek; zoals gezegd bleef Meineckes tweedeling een vruchtbaar model – nu om te onderzoeken op welke manier een natie *geconstrueerd* was –, en Anderson en Nora onderschreven de moderniseringstheorie door te

⁸ F. Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaats* (München, 1963 [1907]), 12, 15-16, 21, 24, 39, 61.

⁹ T. Baycroft en M. Hewitson, ‘Introduction’, in: idem, *What is a nation? Europe 1789-1914* (Oxford, 2006), 1-13. Hoewel het hier semantisch een andere categorisering betreft – *civic nationalism* en *romantic nationalism* – blijft de invloed van Meinecke’s tweedeling evident.

¹⁰ Labrie, ‘Ijkpunten’, 68.

¹¹ C. Hayes, *Essays on nationalism* (New York, 1966 [1926]), 93-95, 245-246; H. Kohn, *The idea of nationalism. A study in its origins and background* (New York, 1945), 3, 15, 329.

¹² Citaat: J. Leerssen, *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en afbakening van Nederland 1806-1890* (Nijmegen, 2006), 17; E. Hobsbawm en T. Rangers, *The invention of tradition* (Cambridge, 1983); P. Nora (ed.) *Les lieux de mémoire*, 7 dln. (Parijs, 1984-1992); B. Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (Londen, 1983).

beargumenteren dat de constructie van de natie als ‘verbeelde gemeenschap’ en het ontstaan van *lieux de memoire* moderne verschijnselen waren.¹³

De cirkel is rond: waar de negentiende-eeuwse historici vooral in dienst van de natie werkten, zijn ze nu zelf onderwerp geworden van geschiedkundig onderzoek naar nationalisme. Op dit idee zal dit werkstuk doorwerken: de natie is een taalwerkelijkheid, nationalisme is het proces van talige vormgeving en afbakening van de natie en – om terug te keren naar het eigenlijke hoofdthema – Geyls Groot-Nederlandse idee is dientengevolge te bestuderen als een afwijkend narratief dat het traditionele narratief uitdaagde. Het historisch narratief is immers een representatie – en geen letterlijke weerspiegeling – van het verleden.¹⁴ De manier waarop Geyl zijn narratief construeerde en hoe het botste met het heersende narratief, leert ons over het grotere, meer abstracte nationalisme van het Nederlandse interbellum.

Tussen Utrecht en Leuven: het debat over het karakter van Geyls Groot-Nederlands activisme

Hoe zit het dan met Geyls verhouding ten aanzien van de Nederlandse staat? In hoeverre ging zijn ideologische Groot-Neerlandisme samen met politiek activisme? Geyls betrokkenheid bij de Vlaamse beweging moge duidelijk zijn, conclusies over zijn nationalisme zijn hier niet direct uit te trekken – zij het omdat dat de Vlaamse beweging zelf onderling verdeeld was, zij het om het feit dat Geyl veelvuldig discussiemateriaal heeft nagelaten (naast pamfletten, boeken en artikelen ook een uitgebreide correspondentie). De politieke Geyl heeft daarom in de tweede helft van de twintigste eeuw het centrum gestaan van een heftige pennenstrijd – die misschien niet altijd op even rationele gronden gevoerd is.

Geyl positioneerde zichzelf tijdens zijn leven als een gematigd Groot-Nederlander binnen de Vlaamse beweging: in latere, openbare teksten zette hij zichzelf neer als een relativiserende kracht te midden van de extremistische vleugel enerzijds en de reformistische anderzijds. Hierbij koos hij naar eigen zeggen echter dikwijls de kant van de laatste.¹⁵ Hier voegde hij tevens vaak aan toe dat zijn Groot-Nederlandse gedachte niet moest worden opgevat als imperialistisch, en irredentistisch (een

¹³ Labrie, ‘Ijkpunten’, 90-91; Hier is overigens terechte kritiek op gekomen, met name van Anthony Smith. Hij stelde dat er voor de vorming van ‘de natie’ al iets bestond als ‘de ethnie’, en ziet het eerste als een voortbouw op het tweede. A. Smith, *The ethnic origins of nations* (Oxford, 1988).

¹⁴ Een narratief (of: verhalende structuur) is, zoals Hayden White beargumenteerde, niet een neutraal medium dat historische gebeurtenissen en processen representeert, maar eerder een conceptuele synthese die beelden, ideeën en betekenis overdraagt: H. White, *The content of the form. Narrative, discours en historical representation* (Baltimore, MA, 1987), ix; in Nederland is de meest noemenswaardige auteur de Groningse historicus en geschiedtheoreticus Frank Ankersmit, die deze these in tal van werken heeft onderbouwd. Zie bijvoorbeeld: F. Ankersmit, *De navel van de geschiedenis. Over interpretatie, representatie en historische realiteit* (Groningen, 1990), 150-180. Op Whites definitie van ‘narratief’ zal dit werkstuk voortbouwen, met de belangrijke notie dat narratieven belangrijke identiteitvormende concepten zijn.

¹⁵ Exemplarisch schrijft hij in zijn afscheidsbundel: ‘Ik was hardnekkiger in mijn uitvallen tegen de doctrinaire dwarshoofden van het weekblad *Vlaanderen* dan de parlementaire nationalist zelf.’ Geyl, ‘Terugblik’, 497.

cultureel en historisch geïnspireerd streven naar staatkundige eenwording).¹⁶ Dit zelfbeeld werd na zijn overlijden door verschillende commentatoren overgenomen, waaronder zijn Nijmeegse collega Lodewijk Rogier (1894-1974) en zijn Utrechtse leerling Arie Willemsen (1930-2003).¹⁷

Een grondige analyse van Geyls uitgebreide brievencorrespondentie zou een ander licht op de zaak kunnen werpen. Gecompliceerd feit was echter dat deze in de eerste jaren na zijn overlijden ongeordend en ongepubliceerd bleef. Hier kwam verandering in toen Willemsen en zijn Utrechtse collega Pieter van Hees (1937) vanaf 1964 de taak kregen het omvangrijke privéarchief van de oud-hoogleraar te structureren. Dit leidde in de jaren zeventig tot de uitgave van twee reeksen briefwisselingen die historici de kans bood het zelf-geconstrueerde beeld van Geyl aan een kritisch onderzoek te onderwerpen.¹⁸ Het is alles behalve toevallig te noemen dat rond en even na de publicatie van de correspondentie artikelen verschenen die stelden dat de gematigdheid van Geyl toch anders geïnterpreteerd moest worden. De Leuvense Louis Vos (1945) bepleitte in 1975 dat het politiek activisme van Geyl beschouwd moet worden als een ‘eierdans’: als ware tacticus was de professor constant bezig een gematigd, maar zeer flexibel zelfbeeld te creëren, om zo de verschillende partijen te vriend te kunnen houden. In deze dans speelde er op de achtergrond altijd één doel mee, aldus Vos: de aanhechting van Vlaanderen bij Nederland.¹⁹ Lode Wils (1924) – de Leuvense leermeester van Vos – intensiverde de stelling van Vos: de briefwisselingen lieten volgens hem duidelijk zien dat Geyl een verbloemde ‘agent van het Nederlands imperialisme’ was, met vernietiging van België als enige doel. Alle andere geschriften die anders deden vermoeden – essays, historische werken en zelfs brieven – moesten beschouwd worden als opzettelijke misleiding, een bewust opgeworpen rookgordijn.²⁰ Wils ging zo ver in zijn stellingname, dat hij geloofde dat Geyls imperialisme tot 1940 primeerde boven zijn anti-nazisme.²¹ Deze Leuvense episode uit de historiografie over Geyl moet hoofdzakelijk beschouwd worden vanuit het feit dat de geschiedschrijving over de Vlaamse beweging – en de Groot-Nederlandse – in België zeer ideologisch gekleurd was. Vooral Wils liet zijn katholieke en anti-Vlaams-nationalistische voorkeuren gelden in een tijd dat het staatkundig debat over de politieke

¹⁶ Irredentisme is een afgeleide van ‘*Italia irredenta*’, ‘het (nog) niet teruggewonnen (deel van) Italië’. Oorspronkelijk verwijst het naar het streven om alle Italiaanse gebieden staatkundige te verenigen. In algemene zin wordt met irredentisme verwezen naar een eenheidsstreven op basis van culturele en historische grondslag; Tollebeek, *De toga van Fruin*, 327-328.

¹⁷ L.J. Rogier, ‘Herdenking van P. Geyl, 15 december 1887-31 december 1966’, *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde* 30 (12, 1967) 392; A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme, 1914-1940* (Groningen, 1958) aldaar bijvoorbeeld 183, 200.

¹⁸ P. van Hees en A.W. Willemsen (ed.) *Geyl en Vlaanderen. Uit het archief van prof. dr. P. Geyl. Brieven en notities*, 3 dln. (Antwerpen, 1973-1975); P. van Hees en G. Puchinger (ed.), *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, 5 dln. (Baarn, 1975).

¹⁹ L. Vos, ‘De eierdans van P. Geyl. Zijn grootnederlandse politiek in de jaren twintig’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 15 (1975) 444-457, aldaar: 455-456.

²⁰ L. Wils, ‘Gerretson, Geyl en Vos. Spanningen tussen de Grootnederlandse Beweging en de Vlaams-nationalistische’, in: Idem, *Vlaanderen, België en Groot-Nederland* (Leuven, 1994), 292-321; L. Wils, ‘De zogenaamde Grootnederlandse geschiedschrijving’, in: Idem, *Vlaanderen*, 384-431; Gepubliceerd in oorspronkelijk 1982 respectievelijk 1983.

²¹ Wils, ‘Spanningen’, 316.

ordering van België nog in alle hevigheid gevoerd werd – hetgeen hem ook op kritiek kwam te staan.²²

De fascistische these van Wils bracht een ware patstelling tot stand tussen de Leuvense historici enerzijds en voornamelijk Utrechtse historici anderzijds. Willemsen, Van Hees, maar ook Hermann von der Dunk (1928) en Piet Blaas (1939) lieten zich uit tegen ‘de Leuvense complottheorieën’ en ‘karikaturen’: ondanks al zijn ideologische denkbeelden, was Geyl bovenal een realist die een aansluiting van Vlaanderen op de korte termijn niet tot de mogelijkheden rekende.²³ Dit beeld van Geyl komt wellicht duurzamer over: het sluit niet uit dat Geyl om tactische redenen een gematigde houding aannam, maar het is in ieder geval te rijmen met het feit dat hij een overtuigd sociaaldemocraat was en al in de jaren dertig ageerde tegen de ontwikkelingen in Duitsland.²⁴

De Utrechts-Leuvense polemiek heeft zich echter voornamelijk gericht op de politieke activist Geyl, maar zoals in het eerste deel van dit hoofdstuk al besloten lag, was nationalisme ook een discursieve aangelegenheid. Aan het historische werk van Geyl is de vraag gesteld of het Groot-Nederlandse stamconcept meer op civilisatorisch-nationalistische of romantisch-nationalistische wijze geconstrueerd was – dit in de geest van Meinecke en zijn tweedeling. Het debat hieromtrent is minder omvangrijk en te herleiden op twee auteurs: de Antwerpse historicus Marnix Beyen (1971) en de Amsterdamse historicus Niek van Sas (1950). Wanneer natieconstructies van historici gecategoriseerd kunnen worden als ‘tribaal’ of ‘sociaal-cultureel’ (waarbij de eerste essentialistisch is en de laatste niet), zou het stamconcept van Geyl volgens Beyen tribaal zijn. De wezenskern van de Nederlandse stam, de Nederlandse taal, moest bij Geyl niet begrepen worden als een cultureel bepaald communicatiemiddel, maar veeleer als een onveranderlijk natuurverschijnsel.²⁵ Het stamconcept kreeg bij Geyl onvermijdelijk een biologische connotatie; volgens Beyen was de Utrechtse professor niet vies van etnografie.²⁶ Van Sas stelde echter dat dit te eenvoudig was gedacht: hoewel zijn stamvertoog

²² J. Tollebeek, ‘Het essay. Geschiedschrijving zonder vanzelfsprekendheid’, in: J. Tollebeek, T. Verschaffel en L.H.M. Wessels (red.), *De palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000* (Hilversum, 2002), 259-281, aldaar: 268.

²³ A.W. Willemsen, ‘Geyl als grootnederlander in de jaren twintig’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 90 (1975) 458-473; P. van Hees en A.W. Willemsen, ‘Leuven recidivisme. Het gebruik door prof. dr. L. Wils van de briefwisseling Geyl’, *Wetenschappelijke Tijdingen* 42 (1983), 44-85; P.B.M. Blaas, ‘Gerretson en Geyl: de doolhof der Grootnederlandse gedachte’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 97 (1984), 37-51; H. W. von der Dunk, ‘De Grootnederlandse gedachte geen tic van excentrieke heren’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 97 (1984), 207-213.

²⁴ Tollebeek, *De toga van Fruin*, 329; Geyl was voor de Duitse bezetting actief bij het Utrechts Nieuwsblad, alwaar hij ageerde tegen de ontwikkelingen in Duitsland. Tevens was hij de eerste die tijdens de bezetting uitsprak geen vertrouwen te hebben in het nieuwe bewind: F. Broeyer, *Het Utrechtse universitaire verzet: ‘Heb je Kafka gelezen? 1940-1945* (Utrecht, 2014), 32-35.

²⁵ M. Beyen, ‘Natuurlijke naties? Nationale historiografie in België en Nederland tussen een “tribaal” en een sociaal-cultureel paradigma’, in: M. Eickhoff, B. Henkes & F. van Vree (ed.) *Volkseigen. Ras, cultuur en wetenschap in Nederland, 1900-1950* (Zutphen, 2002) 95-128, aldaar: 103.

²⁶ Beyen stelde dat het ‘tribale’ paradigma de basis vormde voor de geschiedschrijving van (bijna) alle vooroorlogse Nederlandse historici; het zou een gedeelde notie zijn dat de Nederlandse natie voortkwam uit drie stammen, namelijk de Friezen, Franken en Saksen. Hier tegenover stelt hij een Belgische traditie die juist

een tribaal paradigma deed vermoeden, ging het hier om een misleidende semantiek – in het conceptualiseren van de natie was dergelijk woordgebruik voor de Tweede Wereldoorlog veelvoorkomend.²⁷ Daarnaast zou Geyl op verscheidene momenten in zijn carrière hebben gewaarschuwd tegen daadwerkelijk biologisch en raciaal essentialisme; zijn stamconcept moet volgens Van Sas eerder begrepen worden op een dynamischere basis van taal, cultuur en geschiedenis.²⁸

In dit spanningsveld – Geyl tussen gematigdheid en imperialisme, zijn stamconcept tussen essentialisme en anti-essentialisme – zal dit werkstuk te plaatsen zijn. Zoals uit bovenstaande historiografie blijkt, is Geyl nog nauwelijks op het niveau van zijn discours onderzocht – de artikelen van Beyen en Van der Sas mogen geen debat heten. Het doel van dit van dit werkstuk is tweeledig: het zal enerzijds het Utrechts-Leuvense debat trachten te beslechten en anderzijds de positie van Geyl binnen de Nederlandse historiografische canon bepalen. Hiervoor zal de onderstaande hoofdvraag leidinggevend zijn:

Op welke manier paste de Groot-Nederlandse gedachte van Geyl in de politiek-culturele en historiografische ontwikkelingen van het interbellum (1918-1939) in Nederland?

Om tot een waardering van Pieter Geyl als Groot-Nederlander te komen, zal in het eerste hoofdstuk een diachrone analyse van zijn discours in het interbellum worden toegestaan: hoe ontstonden zijn ideeën en veranderden deze? Zo ja: waarom gebeurde dit? Vervolgens zal in het tweede hoofdstuk zijn Groot-Nederlandse geschiedschrijving onderzocht worden: hoe verhield hij zich tot andere belangrijke figuren binnen het historisch métier? Hierbij zal in het bijzonder gekeken worden naar verschillende representaties van het Groot-Nederlandse verleden en hoe deze botsten met reeds bestaande representaties. In de conclusie zal tot slot de hoofdvraag worden beantwoord.

wars van was dergelijke benaderingen. De tegenstelling past in de toon die door Vos en Wils is ingezet: Geyl kon op deze manier worden neergezet als vurig Nederlands patriot; Beyen, 'Natuurlijke naties?', 99.

²⁷ N. van Sas, 'The Great Netherlands controversy: a clash of great historians', in: T. Frank & F. Hadler (ed.) *Disputed territories and shared past. Overlapping national histories in modern Europe* (Basingstoke, 2011) 152-175, aldaar 172.

²⁸ *Ibidem*, 171.

Geyls Groot-Neerlandisme – een historische context en ontwikkeling

Het nalatenschap van Geyl heeft geleid tot een vrij vruchteloze polemiek: de Leuvense en Utrechtse school lijken langs elkaar heen te debatteren en ieder hun eigen bewijzen te hebben. Om Geyls Groot-Nederlandse narratief te kunnen bestuderen en te begrijpen, is het noodzakelijk dit debat niet ter kennisgeving aan te nemen. Er moet ten eerste stilgestaan worden bij de historische, twintigste-eeuwse nationalistische context dat aan het Groot-Nederlandse idee ten grondslag lag, daarna wordt bekeken in hoeverre het bij Geyl een statisch gegeven was of juist veranderde.

Nationalisme en de Groot-Nederlandse beweging in de jaren twintig

In 1918 schreef de Duister Oswald Spengler (1880-1936) de historische en cultuurpessimistische aanklacht *Der Untergang des Abendlandes*. Reeds tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog voelde hij aan dat de politieke, culturele en morele verhoudingen in Europa op het punt stonden desastreus te verschuiven. Want zo voelde het, *The Great War* (1914-1918) betekende een breuk voor Europa: zij was haar onschuld, haar superioriteit en bovenal haar eenheid verloren. Het zou het begin betekenen van de algehele zoektocht naar een ‘Nieuwe Orde’, die onder andere resulteerde in de opkomst van totalitaire ideologieën en regimes en een assertiever soort nationalisme.²⁹

De ontwikkeling van de Groot-Nederlandse gedachte werd ook door dergelijke verschuivingen beïnvloed. Reeds in de negentiende eeuw werd er van zowel Nederlandse als Vlaamse zijde al regelmatig gesproken over Groot-Nederland. Het vormde in 1815 een bescheiden basis voor het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, maar ook na de Belgische revolutie (1830-’39) bleef het idee bestaan.³⁰ Waar op congressen echter eerst nog met regelmaat werd gesproken over politieke hereniging van het Nederlands taalgebied – deze roep klonk overigens vaak geïsoleerd – beperkte het Groot-Nederlandse idee zich aan het begin van de twintigste eeuw tot culturele en taalkundige betrekkingen.³¹ Tijdens de Eerste Wereldoorlog kreeg het echter weer een politieke lading en werden er verschillende organisaties opgericht waarbinnen de politieke vereniging van Nederland en Vlaanderen in debatten bepleit werd.³² Dit heeft met twee belangrijke ontwikkelingen van rond de eeuwwisseling te maken

Ten eerste kan de herleving van een dergelijk engagement kan niet los worden gezien van de belangrijke historische context. Het hernieuwde Groot-Neerlandisme is ten dele te begrijpen als een symptoom van de opbloei van het Nederlands nationalisme rond 1900. Door de economische modernisering, een zeer gewaardeerde neutraliteitspolitiek en een bloei van de Nederlandse letteren

²⁹ P. Dassen, ‘Voor de afgrond. Nationalisme in Europa, 1914-1945’, in: Wessels en Bosch, *Nationalisme*, 414-572, aldaar: 484-485.

³⁰ Van Sas, ‘The Great-Netherlands controversy’, 154-157.

³¹ P. van Hees, ‘Groot-Nederland’, in: *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, II (Tielt, 1998), 1362-1363.

³² *Ibidem*, 1362.

ontstond er in Nederland een gevoel van moreel en cultureel leiderschap, wat leidde tot blakend optimisme en een relatief fel, kortstondig nationalisme.³³ Dit nationale bewustzijn werd onder andere versterkt door een massale betrokkenheid bij de Boerenoorlogen (1899-1902) in Zuid-Afrika en bleek ook uit een meer activistisch wordend Groot-Nederlands idee.³⁴

Daarnaast had de Eerste Wereldoorlog in België voor een intensivering van het Vlaams-nationalisme gezorgd. De rol van de Duitsers was hierbinnen onontbeerlijk: zij gaven in de zogenaamde *Flamenpolitik* de Vlamingen een voorkeursbehandeling, wat verschillende van hen aanzette tot collaboratie.³⁵ Deze Vlamingen kregen vervolgens geen steun meer van de Belgische overheid – zij werden als verraders beschouwd – en ontwikkelden daarom een radicale, anti-Belgische ideologie. Na de oorlog bleef binnen de Vlaamse beweging deze radicale vleugel actief, zij het dat verschillende anti-Belgische flaminganten (of: Vlaams-nationalisten) na de oorlog naar Nederland uitweken. Als gevolg van deze vlucht ontstonden er contacten tussen radicale flaminganten en activistische Groot-Nederlanders, hetgeen ertoe leidde dat de Groot-Nederlanders politieke idealen ontwikkelden en hun ei kwijt konden bij de Vlaamse beweging. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat de Vlaamse beweging na de Eerste Wereldoorlog meerdere, meer gematigde vleugels had dan de anti-Belgische, en slechts een minderheid een voorstander was van het Groot-Nederlandse idee.³⁶

Geyl en zijn Groot-Nederlandse gedachte

Historici moeten altijd geplaatst worden in het bredere spectrum van hun tijd – taalgebruik, denken en vooronderstellingen kennen immers altijd een *a priori*, hoe spontaan bepaalde visies ook mogen lijken.³⁷ Geyl beleefde zijn jeugd rond de eeuwwisseling, in de zojuist beschreven heropleving van Nederlands nationalisme. Dat dit indruk op de jongeling heeft gemaakt, is evident.³⁸ Op zichzelf staand heeft dit echter weinig verklaringkracht – het gros van de Nederlandse intelligentsia was wars van de Groot-Nederlandse gedachte. Een mogelijke verklaring moet worden gezocht in het feit dat één bepaald aspect van het tijdgewricht in zijn jeugd en adolescentie een specifieke stempel op Geyl heeft gedrukt: het Vlaams-nationalisme.

³³ M. Lok, 'IJzer en bloed: staatsvorming en nationalisme, 1848-1914', in: Wessels en Bosch, *Nationalisme*, 282-410, aldaar: 326.

³⁴ Von der Dunk, 'Geen tic van excentrieke heren', 208-209; Lok, 'IJzer en bloed', 403.

³⁵ L. Vos, 'The Flemish National Question', in: K. Deprez en L. Vos, *Nationalism in Belgium. Shifting identities, 1780-1995* (Bakingstoke, 1998), 83-95, aldaar: 88.

³⁶ Later zou Geyl niet doorhebben dat het leeuwendeel van de flaminganten de Belgische staat niet verwierp: zij zaten niet op Nederland te wachten en een 'natuurlijke eenheid' zei hen niets: J. Tollebeek, 'Begreep Geyl de Vlamingen?', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden* (2009-2010), 67-81, aldaar: 70.

³⁷ Hierbij verwijs ik naar Michel Foucault en zijn inaugurele rede uit 1970, *l'Orde du discours*, waarin hij reeds stelde dat het gesproken en het geschreven woord (het *discours*) in iedere maatschappijvorm op een bepaalde manier wordt gecontroleerd, geselecteerd en georganiseerd – denkbeelden komen dus nimmer in zijn geheel uit de lucht vallen; M. Foucault, *De orde van het vertoog* (Meppel, 1976), 9; Tollebeek, *De toga van Fruin*, 4.

³⁸ P.B.M. Blaas, 'De visie van de Grootnederlandse historiografen: aanleiding tot een nieuwe historiografie?', in: idem, *Geschiedenis en nostalgie. De historiografie van een kleine natie met een groot verleden. Verspreide historiografische opstellen* (Amsterdam, 2000), 155-165, aldaar: 157-158.

Zijn eerste contact met de Vlaamse beweging dateerde uit 1910: hij logeerde op 23-jarige leeftijd bij de Vlaamse predikant Domela Nieuwenhuis Nyegaard (1870-1955), een achterneef van zijn moeder.³⁹ Domela Nieuwenhuis was al enkele jaren uitgesproken flamingant en zou tijdens de Eerste Wereldoorlog onder invloed van de *Flamenpolitik* pan-germanistische ideeën ontwikkelen – in 1918 werd hij omwille van collaboratie door België ter dood veroordeeld en vluchtte hij naar Nederland.⁴⁰ Het verblijf moet iets met Geyl hebben gedaan, want een jaar later was hij wederom in Vlaanderen te vinden, ditmaal om het Achtste Vlaamse Studentencongres in Gent bij te wonen. Het congres stond volledig in het teken van vernederlandsing van de Gentse Universiteit en trok dientengevolge grote namen uit de Vlaamse beweging. Waar het nog gissen was naar de invloed van Domela Nieuwenhuis op de academicus in wording, is het congres expliciet een belangrijk ijkpunt in de ontwikkeling van Geyl. Bij terugkomst in Nederland publiceerde hij een enthousiast artikel over het congres en de Vlaamse emancipatiestrijd, dat een uitgesproken oproep was aan zijn medelanders om de Vlamingen te steunen in hun ontworsteling. Met terugwerkende kracht leest het als een voorbode van zijn persoonlijke Groot-Nederlandse strijd, die voor hem alle logica te boven ging: ‘Deze beschouwingen heb ik *beleefd*. Beter dan alle verstandelijke redeneringen hebben de toewijding, de overtuigdheid en de geestdrift (...) mij dit alles doen verstaan.’⁴¹

Het engagement met de Vlamingen moge duidelijk zijn, het duurde nog tot 1920 voor hij dit engagement verwoordde in een samenhangende, Groot-Nederlandse visie. In dit jaar publiceerde Geyl vanuit Londen *Holland and Belgium, their common history and their relations*. Het werk was een expliciete aanval op de Klein-Nederlandse geschiedschrijving en deed zijn leermeester Petrus Johannes Blok (1855-1929) schrikken. Blok (zelf een Klein-Nederlander, zoals in het volgende hoofdstuk zal blijken) betitelde het ideaal van Geyl als een fantoom en schreef: ‘Zij [de Vlamingen] willen ook niet door ons geleid worden; zij willen afzonderlijk blijven. (...) Drie eeuwen van volkshistorie scheiden ons.’ Des te opvallender was het dat hij Geyls beschouwingen op de Nederlands-Vlaamse verhoudingen naar irredentisme vond neigen, wat voor Geyl een reden was om hem van repliek te dienen: ‘U wenscht mij bijvoorbeeld geluk met mijn verloochening van irredentisme, maar ik heb nooit in irredentisme geloofd.’⁴²

In de eerste jaren na het verschijnen van *Holland and Belgium* lag in Geyls polemische geschriften de nadruk op een bewustwording van Nederland: het besef van de culturele verbondenheid met de Vlamingen kon nog maar op weinig belangstelling rekenen.⁴³ Hij verkondigde dit met veel enthousiasme en een felle overtuiging. Daarnaast drong hij zich geestdriftig op aan ‘de beweging’. In zijn autobiografie uit 1942 zou hij schrijven: ‘De strijdende Vlamingen (...) waren opgetogen dat daar

³⁹ Tollebeek, *De toga van Fruin*, 324-325.

⁴⁰ L. Bunning en P. van Hees, ‘Domela Nieuwenhuis Nyegaard, Jan D.’, in: *Nieuwe encyclopedie* I, 937-957.

⁴¹ P. Geyl, ‘Vlaamse indrukken en beschouwingen (1911)’, in: idem, *Noord en zuid. Eenheid en tweehed in de Lage Landen* (Utrecht/Antwerpen, 1960), 15-26, citaat: 22.

⁴² Citaten ontleend aan: Blaas, ‘De doolhof der Grootnederlandse gedachte’, 42-43.

⁴³ P. Geyl, ‘Vlaanderen en wij (1924)’, in: Idem, *Noord en zuid*, 26-40.

een Hollander (...) aansloot bij hun eigen streven en met beslistheid en helderheid een theorie verkondigde die heel hun bewegingen en hun idealen een stevige historische fundering gaf.⁴⁴ Het karakter van Geyl als historicus-aan-huis bij de Vlaamse beweging was niet geheel onwaar, zulks bleek uit de aanvallen op de publicaties van Henri Pirenne (1862-1935) die hij gedurende de jaren twintig uitte (zie hiervoor hoofdstuk twee) en de waardering die hij hierdoor binnen de Vlaamse beweging oogstte.⁴⁵

De decenniumwisseling van 1930 vormt zowel een hoogte- als een omslagpunt in het activisme van Geyl. In dat jaar publiceerde hij het eerste deel van *De Nederlandsche stam*, maar ten aanzien van de Vlaamse beweging temperde hij zijn enthousiasme al snel: ‘De Vlaams-nationalistische beweging heeft (...) mij, de gevierde man van de jaren twintig, in de jaren dertig rustig terzij gelaten om haar eigen weg (naar het verderf) te gaan.’⁴⁶ Hoe zat dit? Binnen de beweging begonnen er steeds meer flaminganten te neigen naar het in Duitsland opkomende nationaalsocialisme, een ontwikkeling die de democraat Geyl met lede ogen aanzag. Een Groot-Nederlander bleef hij desondanks, maar hij herzag zijn strategie: zijn wapen werd de prediking van gematigdheid. In een lezing uit 1934 legde Geyl bijvoorbeeld sterker dan daarvoor de nadruk op bewustwording en evolutie van Groot-Nederland tegenover verwerpelijk extremisme. Over ‘doctrinair’ die anders beweerden, zei hij dat ze ‘verstoken [waren] van alle realiteitszin, zwerend bij “de rechte lijn”, iedereen verketterend die niet naar hun studeerkamer-voorschriften handelen wilde (...)’.⁴⁷ Het is niet verwonderlijk dat Geyl bij zijn oratie ter acceptatie van het professorale ambt te Utrecht enerzijds sprak over zijn engagement als een ‘Groot-Nederlandse geloofsbelijdenis’, maar zich anderzijds uitliet tegen racistisch staatsnationalisme naar Duits en Italiaans model.⁴⁸ Geyls strijd werd nu een strijd op twee fronten: enerzijds diende hij zoals altijd de ongelovigen te bekeren, anderzijds de anti-parlementairen te temperen en zelfs aan te vallen.⁴⁹

De ommekeer in het discours van Geyl laat zich goed illustreren wanneer de voorredes van *De geschiedenis van de Nederlandsche stam* (respectievelijk deel één en deel drie) naast elkaar worden gelegd. In 1930 wond hij er weinig doekjes om en in weliswaar vrij abstracte bewoordingen exclameerde hij enthousiast de gemeenschappelijke geschiedenis van de Nederlandse stam: ‘En aan krachtig en eigenaardig politiek leven, aan culturele oorspronkelijkheid, nu in het eene dan in het andere stamgewest opspruitend, wat rijke en frissche kleuren tot verlevendiging van het patroon!’⁵⁰

⁴⁴ P. Geyl, *Ik die zo weinig in mijn verleden leef. Autobiografie 1887-1940* (Amsterdam, 2009), 69.

⁴⁵ Tollebeek, ‘Begreep Geyl de Vlamingen?’, 73.

⁴⁶ Geyl, *Autobiografie*, 160-161.

⁴⁷ P. Geyl, ‘De Vlaamse kwestie; jongste ontwikkeling en vooruitzichten (1934)’, in: Idem, *Noord en zuid*, 40-46, aldaar: 44.

⁴⁸ P. Geyl, ‘Vaderlandse gemeenschap in historisch perspectief’, in: Idem, *Verzamelde opstellen*, I (Utrecht/Antwerpen, 1978), 170-186.

⁴⁹ Tollebeek, ‘Begreep Geyl de Vlamingen?’, 78.

⁵⁰ P. Geyl, *De geschiedenis van de Nederlandsche stam I* (Amsterdam/Antwerpen, 1930), 9.

Zeven tumultueuze jaren later, bij publicatie van het derde deel, zou zijn toon een stuk terughoudender zijn: geen uitroepen, maar nuancering:

De grondslag van mijn werk is echter slechts de historische realiteit van het taalgebied; mijn bedoeling is niet om te laten zien, *dat* die steeds politiek of zelfs cultureel bewust was (want waarlijk, dat dit vaak anders is geweest, springt te zeer in 't oog), maar slechts om na te gaan *in hoever* zij zich politiek en cultureel verwezenlijkte.⁵¹

In deze retoriek van gereserveerdheid leest men de ontwikkeling die Geyl doormaakte in de jaren dertig: waar hij zijn Groot-Nederlandse idealisme een decennium eerder nog ongebreideld kon uiten, paste hij zijn discours nu aan op een kenterende tijd.

Dat doet de vraag rijzen: was de gematigde houding een opportunistische keuze, zoals historici als Wils en Vos hebben pogen te betogen, en was hij politiek wellustiger dan het zich deed voordoen?⁵² Hoewel de brievencorrespondentie van Geyl dusdanig uitgebreid is dat deze soms contradicties bevat, lijkt dit niet het geval te zijn.⁵³ Waar het om zijn Groot-Nederlandse idealisme gaat, moet er namelijk een onderscheid gemaakt worden tussen zijn stijl van prediking en inhoudelijke overtuiging. In het eerste geval veranderde de toon pas aanzienlijk gedurende de jaren dertig – zoals reeds aangetoond – en valt niet te ontkennen dat Geyl in de jaren twintig vrij euforisch en fel kon overkomen. Inhoudelijk is zijn stellingname echter ongewijzigd gebleven: Groot-Nederland was voor hem geen politieke werkelijkheid in de nabije toekomst. In 1922 schreef hij bijvoorbeeld al: ‘ik ben zeer zeker niet van opinie, en nooit geweest, dat wij separatisme [in België] in de hand moeten werken’.⁵⁴ Dat hij dit aspect van zijn overtuiging weliswaar meer begon te benadrukken in de jaren dertig, moet eerder begrepen worden uit noodzaak en zelfbewustzijn, dan uit opportunisme.

Uit de analyse van Geyls discours is gebleken dat het belangrijk is om in het oog te houden dat Geyls idealisme niet als eenvormig geheel moet worden beschouwd. De jaren-twintig-Geyl is een andere dan de jaren-dertig-Geyl, en de jaren-twintig Geyl door de bril van de Tweede Wereldoorlog bezien als imperialist doet geen recht aan zijn denkbeelden en de historische context waarin hij deze predikte.

⁵¹ P. Geyl, *De geschiedenis van de Nederlandsche stam* III (Amsterdam/Antwerpen, 1937), 5.

⁵² Zie noten 19 en 20.

⁵³ Vgl. Tollebeek, ‘Begreep Geyl de Vlamingen?’, 79.

⁵⁴ W. Berkelaar, ‘“Als uw vriend verheug ik mij”. De ingewikkelde relatie tussen Pieter Geyl en P.J. Blok’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 119 (2006), 500-504, aldaar: 503.

Botsende narratieven – Geyl tegenover Fruin, Blok, Colenbrander, Huizinga en Pirenne

Geyl wordt binnen de geschiedenis van de Nederlandse geschiedschrijving dikwijls neergezet als *enfant terrible*: op velerlei wijzen lukte het hem telkens de heilige huisjes van de Nederlandse historiografie in retorisch sterke geschriften omver te blazen. Terwijl hij dat deed, herschreef hij de geschiedenis van Nederland en ontwikkelde een eigen narratief van een bredere, Nederlandse stam.

Zoals we in de inleiding al hebben gezien, bestaan naties en gemeenschappen bij de gratie van narratieven. Zolang deze narratieven niet uitgedaagd worden, blijven ze onopgemerkt, maar zodra er andere verhalen tegenover worden gezet, ontstaat er frictie. In dit hoofdstuk zal deze frictie worden onderzocht door het Groot-Nederlandse stamnarratief van Geyl tweemaal te vergelijken. Eerst met de narratieven van Robert Fruin (1823-1899), Petrus Johannes Blok en Herman Theodoor Colenbrander (1871-1945) en daarna met die van Johan Huizinga (1872-1945) en Henri Pirenne. Hierbij zal telkens eerst het narratief van de genoemde historici uiteen worden gezet, waarna gekeken wordt hoe Geyl in een aantal opzichten van mening verschilde. Op deze manier ontstaat er een beter zicht op de positie die Geyl innam binnen het pantheon van Nederlandse en Belgische geschiedschrijvers en ontdekken we de afbakening van Geyls Groot-Nederlandse stamnarratief. Vervolgens zal kort worden stilgestaan bij de geschiedtheoretische plek van Geyl binnen de Nederlandstalige historiografische traditie.

Fruin, Blok en Colenbrander: de Klein-Nederlandse afbakening

In 1860 werd Robert Fruin benoemd tot hoogleraar Vaderlandse Geschiedenis te Leiden. Dit moment wordt vaak beschouwd als het begin van de professionalisering van de geschiedschrijving in Nederland: waar geschiedenis tot ver in de negentiende eeuw nog een wapen was van confessionele groeperingen in hun strijd om maatschappelijke relevantie, poogde hij met rigide methodologie ‘neutrale’ geschiedenis te schrijven.⁵⁵ Ruim dertig jaar en vele boekenplanken later valt minstens één conclusie te trekken: van neutraliteit is in zijn zorgvuldig opgebouwde geschiedkundig narratief slechts ten dele sprake. Dit zal duidelijk worden wanneer we stilstaan bij twee van zijn belangrijkste leerlingen en de manier waarop zij de Nederlandse geschiedenis representeerden.

Blok en Colenbrander hebben veel gemeen: allebei Leidse historici, gepromoveerd bij Fruin en achtereenvolgens hoogleraar Vaderlandse Geschiedenis geworden. De belangrijkste overeenkomst is echter dat ze allebei het Klein-Nederlandse, Orangistische geschiedbeeld van hun leermeester overnamen en onderschreven. Dit historische narratief ontstond gedurende de negentiende eeuw en probeerde de Nederlandse natie van een historische fundatie te voorzien. Binnen dit narratief vervulde de zestiende en zeventiende eeuw de rol van oorsprongsmythe: tijdens de Nederlandse Opstand (1568-

⁵⁵ L. Dorsman, ‘De nieuwe eruditie. Het ontstaan van een historisch bedrijf’, in: Tollebeek, Verschaffel en Wessels, *Palimpsest*, 159-176, aldaar: 172.

1648) en de daaropvolgende Hollandse ‘Gouden Eeuw’ was het contemporaine Nederland ontstaan.⁵⁶ Hierbij was een belangrijke functie weggelegd voor de Oranje-stadhouders als onbaatzuchtige verdedigers van het ‘nationaal belang’, tegenover oligarchische regenten die dit niet waren.⁵⁷ Fruin had het belang van de Nederlandse Opstand voor het ontstaan van de Nederlandse natie reeds uit de doeken gedaan in *Tien jaren uit de 80-jarige Oorlog (1588-1589)* (1857-1858) en Blok en Colenbrander werkten hierop door. Eerstgenoemde deed dit in zijn *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk* (1892-1908), waarin hij de (Klein-)Nederlandse geschiedenis vatte in een synthese – een unicum – en de Republiek voorstelde als ‘de glorie van landzaat en nakomeling, voorwerp van bewondering voor den tijdgenoot en de latere geslachten’.⁵⁸

Colenbrander hanteerde tevens eenzelfde visie op de vaderlandse geschiedenis, maar paste deze hoofdzakelijk toe op het einde van de achttiende eeuw: in zijn *De patriottentijd* (1897-1899) presenteerde hij de Nederlandse en Bataafse Revolutie als een onwenselijk, van buitenaf opgelegd intermezzo.⁵⁹ Op deze manier kon hij de continuïteit benadrukken tussen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden met een Oranjestadhouder en het Koninkrijk der Nederlanden met een Oranjevorst. Het Verenigd Koninkrijk dat gesticht werd na de Napoleontische Tijd en dat naast Nederland ook uit België bestond, werd binnen dit narratief door Colenbrander neergezet als een staatkundige fout die reeds in het begin gedoemd was te mislukken: de kern van de Nederlandse natie lag immers in de noordelijke provinciën.⁶⁰

Geyl kon zich niet vinden in een Klein-Nederlandse visie op de vaderlandse geschiedenis die slechts beperkt was tot het Noorden. In de eerste plaats trachtte hij af te rekenen met de zijns inziens onterechte tegenstelling tussen Oranjehelden enerzijds en kwaadaardige, egocentrische staatsgezinden anderzijds. De beoordelingen kwamen volgens Geyl voort uit een calvinistische interpretatie van de periode en moesten herzien worden.⁶¹ Het meest noemenswaardig is het lijvige, in 1939 gepubliceerde *Oranje en Stuart*, waarin hij stelde dat ook de stadhouders zich hebben laten leiden door dynastieke en persoonlijke belangen en dat de regentenklasse in de negentiende-eeuwse historiografie een karikatuur was.⁶² Ook bij Colenbranders narratief van de patriottentijd plaatste hij kanttekeningen: in een vaak verkeerd geïnterpreteerde lezing uit 1942 vergeleek hij de patriotten met NSB’ers, met als conclusie dat de eerstgenoemden wél democratisch waren.⁶³ Het was het begin van een gematigde herwaardering

⁵⁶ Van Sas, ‘The Great Netherlands controversy’, 173.

⁵⁷ P.B.M. Blaas, ‘De Gouden Eeuw: overleefd en herleefd. Kanttekeningen bij het beeldvormingsproces in de negentiende eeuw’, in: Blaas, *Geschiedenis en nostalgie*, 42-60, aldaar: 43-44; zie ook: C. Huijsen, *De Oranjemythe. Een postmodern fenomeen* (Zaltbommel, 2001).

⁵⁸ P.J. Blok, *De geschiedenis van het Nederlandsche volk, tweede deel* (Leiden, 1924), 664.

⁵⁹ J. Rosendaal, ‘Bezet of bevrijd? De onmogelijkheid van onbevooroordeeld woordgebruik over de Nederlandse Revolutie’, in: B. Roest (red.), *De last der geschiedenis. Beeldvorming, leergezag en traditie binnen het historisch metier* (Nijmegen, 2013), 188-196, aldaar: 191-192.

⁶⁰ Dit is de strekking in: H. Th. Colenbrander, *De Belgische omwenteling* (Den Haag, 1905).

⁶¹ Blaas, ‘De Gouden Eeuw’, 44.

⁶² Tollebeek, *De toga van Fruin*, 340.

⁶³ P. Geyl, ‘Patriotten en N.S.B.ers’ in: idem, *Studies en strijdschriften*, 392-429.

van de staatsgezinde partij die na de Tweede Wereldoorlog stapsgewijs doorzette.⁶⁴ En Colenbranders perceptie op een onmogelijk Verenigd Koninkrijk, trachtte Geyl te weerleggen door te stellen dat het uiteindelijke falen veeleer besloten lag in een mislukkende godsdienstpolitiek van Willem I.⁶⁵

Alle bovenstaande kritiek laat zich eigenlijk vatten in één conclusie: volgens Geyl ging de school-Fruin onhistorisch te werk: ‘De vooroorlogsche [de Eerste Wereldoorlog] geschiedschrijvers (...) hebben de moderne staten als finaal en ideaal aanvaard en als richtinggevend einddoel in het verleden teruggeprojecteerd.’⁶⁶ Geyl poogde dit finalisme te doorbreken en dit blijkt uit zijn nieuwe representatie van de Nederlandse Opstand in de vroegmoderne tijd. De scheiding tussen Noord en Zuid (1579, Unie van Utrecht) was volgens Geyl niet onvermijdelijk geweest, maar ‘een van buiten aangebrachte catastrophe’.⁶⁷ De Nederlandse stam kenmerkte zich door de afwezigheid van natuurlijke, geografische grenzen – en de aanwezigheid van taalgrenzen –, maar de ligging van de grote rivieren had uiteindelijk wel geleid tot de scheiding van Noord en Zuid.⁶⁸ Dat deze ‘catastrophe’ zich alsnog had voltrokken probeerde hij namelijk te verklaren aan de hand van een complex samenspel tussen militair-strategische keuzes en geografische condities, waarbij de grote rivieren als het ware een soort tactische slagboom vormden.⁶⁹ Was het staatsvormingsproces natuurlijk verlopen (lees: geen oorlog, aldus Geyl), dan had de Nederlandse natie zich langs de Groot-Nederlandse taalgrens voltrokken. Geyl trachtte aan te tonen dat ondanks de scheiding het cultureel stammationalisme nog bestond:

Wat onze aandacht in ’t bijzonder verdient, dat is het opnieuw zo zegevierend duidelijke feit dat in heel deze schitterende cultuurontplooiing de grens van 1648 [Vrede van Münster] niet meetelt. Niet alleen zien wij Brabant als een ongedeelde eenheid in optreden, maar ook Holland doet mee aan een beweging die in het Zuiden haar voornaamste brandpunten houdt.⁷⁰

Niet tussen de zeven provinciën onderling, maar juist vanuit Brabant bestond er grensoverschrijdende culturele verbondenheid. Hieruit volgt ook direct een van Geyls andere anti-finalistische inzichten: de religieuze tegenstelling tussen een protestants Noorden en een katholiek Zuiden moest volgens hem

⁶⁴ Rosendaal, ‘Bezet of bevrijd?’, 193.

⁶⁵ P. Geyl, *Eenheid en tweeheid in de Nederlanden* (Amsterdam-Antwerpen, 1926), 47-49; Van Sas, ‘The Great Netherlands controversy’, 163-164; Tollebeek, *De toga van Fruin*, 336.

⁶⁶ Geyl, *De Nederlandsche stam* I, 6.

⁶⁷ P. Geyl, *Verzamelde opstellen, eerste deel* (Utrecht-Antwerpen, 1978), 189; Blaas, ‘Grootnederlandse historiografen’, 160.

⁶⁸ Blaas, ‘De visie van de Grootnederlandse historiografen’, 160-161.

⁶⁹ Geyl, *De Nederlandsche stam* I, 8.

⁷⁰ Ibidem, 177-178.

niet zo nauw genomen worden. De ‘protestantisering’ van het Noorden zou pas in de twee eeuwen erna geschieden.⁷¹

Vooraf op het gebied van na-zestiende-eeuwse geschiedenis conflicteerde Geyl met zijn Klein-Nederlandse collega’s. Zijn representaties van de laatmiddeleeuwse Lage Landen bleken echter ook reden tot botsing, en wel met twee van de meest gewaardeerde historici uit zijn tijd: Henri Pirenne en Johan Huizinga.

Pirenne en Huizinga: Bourgondische onafhankelijkheid

Toen Henri Pirenne in 1862 werd geboren, bestond de Belgische staat pakweg dertig jaar en historische legitimatie voor de jonge natie bestond nog niet. Pirenne durfde als jonge hoogleraar te Gent wat niemand tot noch toe had aangedurfd: de Belgische eenheid doorheen de hele geschiedenis demonstreren.⁷² Dit was geen gemakkelijke opgave: geschiedenissen over de volkeren en vorstendommen in het stroomgebied van de Schelde en de Maas bestonden reeds enkele decennia, maar een historische identiteit had nog niemand aan België toegekend.⁷³ Tussen 1900 en 1932 verscheen zijn monumentale, elfdelige *Histoire de Belgique*, een gelauwerde beschavingsgeschiedenis van het Belgische volk. Het werd in zijn tijd dusdanig goed ontvangen, dat de manier van synthese – in tegenstelling tot die van Blok – in heel Europa als model diende voor nationale geschiedschrijving.⁷⁴

In deze serie kende hij aan de Belgen een eeuwige rol van bemiddelaar toe: al sinds de middeleeuwen vormden zij een bruggenhoofd tussen de Romaanse (lees: Franse) en Germaanse (lees: Duitse) culturen. Op deze manier kon hij zijn vaderland een unieke eigenheid meegeven, de tweetaligheid historisch verklaren en betogen dat er al een nationale eenheid was vóór de staatkundige eenheid was ontstaan.⁷⁵ Het hoogtepunt van Pirennes Belgische geschiedenis lag in het Bourgondische hertogdom, wat binnen de historiografische traditie als een herwaardering gold. Volgens Pirenne hadden de hertogen België hun staatkundige eenheid gegeven en het hertogdom moest begrepen worden als een uitdrukking van nationale eenheid die al langer bestond.⁷⁶ Hij ging hierin zelfs zo ver, dat hij in dit hertogdom al de basis zag van het België dat zich in 1830 af zou scheiden.

Ook voor Johan Huizinga speelde de Bourgondische tijd een belangrijke rol in de vaderlandse geschiedenis. De Leidse historicus, die publiceerde over tal van internationale, cultuurhistorische

⁷¹ Blaas, ‘De visie van de Grootnederlandse historiografen’, 164.

⁷² A. van der Lem, ‘Het nationale epos. Geschiedenis in één greep’, in: Tollebeek, Verschaffel en Wessels, *Palimpsest*, 177-196, aldaar: 186.

⁷³ Bijvoorbeeld: H. Moke, *Histoire de la Belgique* (Gent, 1839); J.B. David, *De vaderlandsche historie* 11 dln. (Mechelen, 1842-1866); H. Conscience, *Geschiedenis van België* (Antwerpen-Brussel, 1845).

⁷⁴ Beyen, ‘Natuurlijke naties?’, 100.

⁷⁵ Van der Lem, ‘Het nationale epos’, 186; J. Tollebeek, ‘Het gevoelige punt van Europa. Huizinga, Pirenne en de plaats van het vaderland’, in: J. Tollebeek, *De ekster en de kooi. Nieuwe opstellen over de geschiedschrijving* (Amsterdam, 1996), 225-248, aldaar: 226-227.

⁷⁶ Tollebeek, ‘Het gevoelige punt’, 230.

onderwerpen, verwierf indertijd veel aanzien met *Herfsttij der Middeleeuwen* uit 1919. In dit werk, probeerde Huizinga het Bourgondische hertogdom in het licht te zien van de zeventiende-eeuwse staatkundige indeling, maar komt in eerste instantie tot een meer sombere conclusie dan Pirenne: van enige verbondenheid tussen de gewesten was geenszins sprake.⁷⁷ Huizinga was het echter wel met Pirenne eens waar het ging om de onafhankelijkheid van de Lage Landen; de vestiging van het Bourgondische hertogdom – en met name de dood van Karel de Stoute in 1477 en het daarmee gepaard gaande verlies van verschillende Franse gebieden – betekende volgens Huizinga dat de gewesten zich hadden kunnen losmaken van Franse en Duitse (c.q. het Heilige Roomse Rijk) banden.⁷⁸ Ondanks de fragmentatie van het deltagebied, schiep deze vrijwording volgens Huizinga wel de voorwaarden voor de verdere geschiedenis der Lage Landen.

Juist hier kon Pieter Geyl zich niet in vinden. Waar Pirenne en Huizinga beiden op hun eigen manier hadden laten zien dat een onafhankelijke ontwikkeling van de Bourgondische gewesten had plaatsgehad sinds de vijftiende eeuw, zag Geyl in dit hertogdom juist het ‘begin van het einde’ voor een mogelijk Groot-Nederland – en wel door de verstikkende rol die de Fransen hadden gespeeld.⁷⁹ De culminatie van de Groot-Nederlandse verbondenheid zag hij immers in de veertiende eeuw, met de Guldensporenslag (1302) als begin van een bloeiperiode. Tijdens deze slag wisten de Vlamingen de Franse koning Filips de IV de Schone te verslaan en konden de Nederlandse gewesten onder moreel en cultureel leiderschap van Vlaanderen tot hun volle wasdom komen.⁸⁰ De centralisatie van de Bourgondische hertogen maakten aan dit alles een einde: het betekende een verfransing van het openbare leven en een uiteindelijke discrepantie tussen een Franse bovenlaag en een Nederlands volk, tussen een Franse dynastie en een Nederlandse natie.⁸¹ In de tragedie van de *Nederlandsche stam* was deze dynastieke scheuring en de daaropvolgende morele verzwakking van het Nederlandse volk te lezen als een voorbode op uiteindelijke staatkundige scheuring in de zestiende eeuw.

Vooral op Pirenne had Geyl veel kritiek, maar dit moet eerder begrepen worden als een tactische dan een inhoudelijke keuze: binnen een Groot-Nederlandse representatie van de geschiedenis was immers geen plek voor een Belgische staat en dus ook niet voor een Belgische geschiedenis. In de jaren twintig van de twintigste eeuw veroorzaakte Geyl dan ook veel opschudding door scherpe (soms zelfs ‘moordende’ artikelen genoemd) te schrijven naar aanleiding van de publicatie van verschillende delen van Pirenne’s *Histoire de Belgique*.⁸² Dit terwijl Geyl het op verschillende punten goed met hem kon vinden: het was bijvoorbeeld de stelligheid waarmee Blok en Colenbrander de scheiding in de zestiende eeuw hadden gepresenteerd, die Pirenne vreemd was geweest.⁸³ Een herziening van Pirennes

⁷⁷ P. Raedts, *De ontdekking van de middeleeuwen. Geschiedenis van een illusie* (Amsterdam, 2011), 266.

⁷⁸ Ibidem, 267.

⁷⁹ Ibidem, 268.

⁸⁰ Tollebeek, ‘Een feest voor de natie. De mythe van de Guldensporenslag’, in: Tollebeek, *De ekster en de kooi*, 164-175, aldaar: 173-174.

⁸¹ Geyl, *De Nederlandsche Stam I*, 187-189.

⁸² Van Sas, ‘The Great Netherlands controversy’, 161.

⁸³ Tollebeek, *De toga van Fruin*, 346.

narratief van Belgische eenheid is echter niet geheel uit tactische overwegingen geopperd, de jongste geschiedenis van België en het Vlaams-nationalisme had Pirenne volgens Geyl immers ingehaald en zijn gemeenschappelijkheidsthese ongeloofwaardiger gemaakt: een groeiende, anti-Belgicistische beweging is niet bepaald een teken van eenheid.⁸⁴

Geyl als geschiedtheoreticus

Over Geyl is wel eens geschreven dat hij ‘de laatste van de grote negentiende-eeuwse historieschrijvers’ zou zijn.⁸⁵ Als iets blijkt uit bovenstaande analyse, is het in de eerste plaats dat hij een historicus was in de meest klassieke zin van het woord.⁸⁶ Het historisme was een Duitse, negentiende-eeuwse geschiedfilosofie – waarvan Leopold von Ranke (1795-1886) de aartsvader was – die er naar streefde het verleden op een zo anormatief mogelijke wijze te benaderen en de eigenheid van ieder tijdperk te begrijpen (*verstehen*). Finalisme en teleologie waren scheldwoorden binnen deze school: het verleden diende immers bekeken te worden in het licht van de eigentijdse merites en niet dat van een zogenaamd onvermijdelijk eindresultaat. In zijn Groot-Nederlandse kritiek op de heersende, historiografische canon lag een dergelijke geschiedfilosofie besloten: hij toonde aan dat zijn collegae zich schuldig maakten aan het terug projecteren van negentiende-eeuwse zekerheden op het nationale verleden – het protestantisme, de Oranjemonarchie, de Klein-Nederlandse natie – en de geschiedenis van Nederland te veel zagen als een doorlopende lijn naar het heden. Terwijl hij zijn polemische beschouwingen schreef, zien wij Von Ranke op Geyls schouder zitten, als ware het een negentiende-eeuws geweten dat hem te alle tijden wees op het belang van ‘serene zakelijkheid, het streven naar verklaring en begrip, (...) openheid voor andere krachten dan waarmee de schrijver zich verbonden voelde’.⁸⁷

In het bovenstaande ligt in ten tweede ook direct een breuk met de negentiende-eeuwse traditie besloten. Waar Nederlandse geschiedenis tussen 1800 en 1900 geschreven werd binnen verzuilde kaders – Fruin als organist-liberaal, Nuijens als katholiek, Groen van Pinsteren als protestant – was Geyl een van de eersten die deze ideologische veren van de canon afschudde. In het nieuwe, Groot-Nederlandse natiennarratief presenteerde hij een verbreed perspectief op de vaderlandse geschiedenis. Een vorm van essentialistisch nationalisme was hem, anders dan Beyen beargumenteerde, juist vreemd: het stond nieuwe zienswijzen toe en had meer dan eerdere narratieven aandacht voor het dynamische en – staatkundig beschouwd – onconventionele karakter van culturele verbondenheid.

⁸⁴ Van Sas, ‘The Great Netherlands controversy’, 160.

⁸⁵ H. van der Hoeven, ‘Geyl, Pieter Catharinus Arie’, *Biografisch Woordenboek van Nederland* (1979) I, 198-203.

⁸⁶ Binnen de literatuur over Geyl wordt zijn (her)waardering voor het historisme voornamelijk gesitueerd na de Tweede Wereldoorlog. Dit is niet geheel onrecht, daar hij zich pas vanaf 1945 bezig ging houden met historiografische theorieën (zults blijkt ook uit het befaamde Toynbee-debat). Desondanks bestonden bij Geyl deze inzichten reeds in het interbellum, zij het eerder als abstract, geschiedtheoretisch fundament, dan als uitgedachte apologie van zijn historisch werk: Tollebeek, *De toga van Fruin*, 361-369.

⁸⁷ P. Geyl, ‘Ranke in het licht der catastrophie’, in: P. Geyl, *Historicus in de tijd* (Utrecht, 1954), 9-22, aldaar: 22; Tollebeek, *De toga van Fruin*, 365.

Daarnaast draaide Geyl alles wat vast zat om, *Umwertung aller Werte*, en kan gesteld worden dat bij historici als Geyl een nieuwe, geschiedwetenschappelijke cultuur ontstond die gekenmerkt werd door het principe van debat en tegenstellingen – een idee dat tegenwoordig vanzelfsprekend is. Wellicht was Geyl ondanks zijn traditionele geschiedfilosofie, meer ‘een van de eerste grote twintigste-eeuwse historieschrijvers’.

Geyls Groot-Nederlandse stamnarratief conflicteerde met dat van vijf andere geschiedschrijvers uit zijn tijd; zo verschilde hij met de school-Fruin (waartoe ook Blok en Colenbrander behoorden) van mening over de aard en de rol van de Nederlandse Opstand binnen het Nederlandse staatsvormingsproces en met Pirenne en Huizinga over die van het Bourgondische hertogdom. Zijn Groot-Nederlandse stamnarratief bleek een effectief middel om de gebreken van de traditionele canon aan te tonen en van geschiedtheoretische kritiek te voorzien. Hierbij introduceerde hij een (polemische) debatacultuur die tegenwoordig maatgevend is. Geyl afdoen als een historiografisch paria, omdat de Groot-Nederlandse geschiedenis niet de gebruikelijke visie op het vaderlandse verleden is geworden, doet concluderend geen recht aan zijn verdiensten binnen de Nederlandse historiografische traditie.

Concluderend: een herwaardering

Geyl heeft de jaren zestig nauwelijks overleefd. Waar Huizinga tegenwoordig nog op een voetstuk wordt geplaatst en in ieder eerstejaars Geschiedeniscurriculum opgenomen lijkt, is Geyl verdwenen in de krochten van de historiografische herinnering. De generatie historici na hem was onverbiddelijk en een vadermoord voltrok zich: binnen de nieuwe marxistische geschiedtheorie was geen plek voor de ouderwetse Geyl, met zijn staatkundig-politieke geschiedschrijving en nationalistische kader. De in zijn eigen tijd linkse Geyl, was nu verworpen tot een rechts-conservatief anti-symbool – hij zou zich hebben omgedraaid in zijn graf.⁸⁸

Het doel van dit werkstuk is tweeledig geweest: enerzijds is er nuance gezocht in de Utrechts-Leuvense polemiek van de jaren zeventig en tachtig, anderzijds is er gekeken naar de plaats en functie die zijn historisch werk binnen de Nederlandse en Belgische historiografie inneemt. Waar het dit eerste onderzoekpunt betreft, kan het antwoord relatief kort zijn. In het eerste hoofdstuk is immers aangetoond dat Geyls Groot-Neerlandisme geen statisch en geïsoleerd gegeven was: Geyl is in grote mate beïnvloed door – en ontvankelijk geweest voor – belangrijke ontwikkelingen in zijn tijd, waarbij vooral gelet moet worden op de verandering van zijn discours gedurende het interbellum. Leuvense historici poogden onterecht dit jaren-twintig-discours van geestdrift door te trekken tot de vroege jaren veertig; Geyl zou dan een imperialist, fascist, irredentist en nationaalsocialist zijn. Hierbij deden zij de werkelijkheid van de jaren dertig echter weinig eer aan en tekenden zij een à-historisch beeld van de Utrechtse professor op.

Ook waar het zijn historisch métier betreft, is getracht de nuance te zoeken en is zijn geschiedkundig werk in perspectief geplaatst. Zijn *Geschiedenis van de Nederlandsche stam* is vaak verkeerd begrepen: hij zou te weinig bewijzen hebben gehad om aan te kunnen tonen dat er daadwerkelijk een Nederlandse taalgemeenschap bestond doorheen de gehele geschiedenis.⁸⁹ In dit werkstuk is echter aangetoond dat zijn historiografie ook op andere merites moet worden beoordeeld, namelijk de geschiedtheoretische kritiek op het finalisme en teleologie in de traditionele, verzuilde canon.

Geyl genoot tegen het einde van zijn leven een hoog, internationaal aanzien. Wellicht is het na de vadermoord in de jaren zestig tijd voor een herwaardering.

⁸⁸ H. von der Dunk, 'Twee historici in hun tijd: Pieter Geyl en Gerhard Ritter', *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Afdeling Letterkunde* 62 (Amsterdam, 1999) 5-32, aldaar: 9-10; Tollebeek, *De toga van Fruin*, 371.

⁸⁹ Bijvoorbeeld: Van der Lem, 'Het nationale epos', 192-293.

Lijst van geraadpleegde literatuur

- Foto op pagina 2 afkomstig uit: J. Tollebeek, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Amsterdam, 1990).
- Anderson, B. *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (Londen, 1983);
- Ankersmit, F. *De navel van de geschiedenis. Over interpretatie, representatie en historische realiteit* (Groningen, 1990);
- Baycroft, T. en M. Hewitson, 'Introduction', T. Baycroft en M. Hewitson, *What is a nation? Europe 1789-1914* (Oxford, 2006), 1-13;
- Berkelaar, W. "'Als uw vriend verheug ik mij'". De ingewikkelde relatie tussen Pieter Geyl en P.J. Blok', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 119 (2006), 500-504;
- Beyen, M. 'Natuurlijke naties? Nationale historiografie in België en Nederland tussen een "tribaal" en een sociaal-cultureel paradigma', in: M. Eickhoff, B. Henkes & F. van Vree (ed.) *Volkseigen. Ras, cultuur en wetenschap in Nederland, 1900-1950* (Zutphen, 2002) 95-128;
- Blaas, P.B.M. 'Gerretson en Geyl: de doolhof der Grootnederlandse gedachte', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 97, 37-51;
- Blaas, P.B.M. 'De Gouden Eeuw: overleefd en herleefd. Kanttekeningen bij het beeldvormingsproces in de negentiende eeuw', in P.B.M. Blaas, *Geschiedenis en nostalgie. De historiografie van een kleine natie met een groot verleden. Verspreide historiografische opstellen* (Amsterdam, 2000), 42-60;
- Blaas, P.B.M. 'De visie van de Grootnederlandse historiografen: aanleiding tot een nieuwe historiografie?', in: P.B.M. Blaas, *Geschiedenis en nostalgie. De historiografie van een kleine natie met een groot verleden. Verspreide historiografische opstellen* (Amsterdam, 2000), 155-165;
- Blok, P.J. *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, 8 dln. (Groningen, 1982-1908);
- Broeyer, F. *Het Utrechtse universitaire verzet: 'Heb je Kafka gelezen?' 1940-1945* (Utrecht, 2014);
- Bunning, L. en P. van Hees, 'Domela Nieuwenhuis Nyegaard, Jan D.', in: *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging I* (Tielt, 1998), 937-957;
- Colenbrander, H.Th. *De Belgische omwenteling* (Den Haag, 1905);
- Conscience, H. *Geschiedenis van België* (Antwerpen-Brussel, 1845);
- Dassen, P. 'Voor de afgrond. Nationalisme in Europa, 1914-1945', in: L. Wessels en T. Bosch (red.), *Nationalisme, naties en staten. Europa vanaf circa 1800 tot heden* (Nijmegen, 2012), 414-572;
- David, J.B. *De vaderlandsche historie* 11 dln. (Mechelen, 1842-1866);
- Dorsman, L. 'De nieuwe eruditie. Het ontstaan van een historisch bedrijf', in: J. Tollebeek, T. Verschaffel en L.H.M. Wessels (red.), *De palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000* (Hilversum, 2002), 159-176;
- Dunk, H.W. von der 'Grootnederlandse gedachte geen tic van excentrieke heren', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 97, 207-213;

- Dunk, H.W. von der 'Twee historici in hun tijd: Pieter Geyl en Gerhard Ritter', *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Afdeling Letterkunde* 62 (Amsterdam, 1999) 5-32;
- Foucault, M. *De orde van het vertoog* (Meppel, 1976);
- Fruin, R. *Tien jaren uit de Tachtigjarige Oorlog* (Den Haag, 1857-1858);
- Geyl, P. *Eenheid en tweehed in de Nederlanden* (Amsterdam-Antwerpen, 1926);
- Geyl, P. *Geschiedenis van de Nederlandsche stam*, 3 dln. (Amsterdam-Antwerpen, 1930-1936);
- Geyl, P. *Ik die zo weinig in mijn verleden leef. Autobiografie 1887-1940* (Utrecht, 1943);
- Geyl, P. 'Patriotten en N.S.B.ers' in: P. Geyl, *Studies en strijdschriften. Bundel aangeboden aan de schrijver bij zijn aftreden als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht* (Groningen, 1958), 392-429;
- Geyl, P. 'Ranke in het licht der katastrofe', in: P. Geyl, *Historicus in de tijd* (Utrecht, 1954), 9-22;
- Geyl, P. 'Terugblik', in: P. Geyl, *Studies en strijdschriften. Bundel aangeboden aan de schrijver bij zijn aftreden als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht* (Groningen, 1958);
- Geyl, P. 'Vaderlandse gemeenschap in historisch perspectief', in: P. Geyl, *Verzamelde opstellen*, I (Utrecht/Antwerpen, 1978), 170-186;
- Geyl, P. 'Vlaamse indrukken en beschouwingen (1911)', in: P. Geyl, *Noord en zuid. Eenheid en tweehed in de Lage Landen* (Utrecht/Antwerpen, 1960), 15-26;
- Geyl, P. 'De Vlaamse kwestie; jongste ontwikkeling en vooruitzichten (1934)', in: P. Geyl, *Noord en zuid. Eenheid en tweehed in de Lage Landen* (Utrecht/Antwerpen, 1960), 40-46;
- Geyl, P. 'Vlaanderen en wij (1924)', in: P. Geyl, *Noord en zuid. Eenheid en tweehed in de Lage Landen* (Utrecht/Antwerpen, 1960), 26-40;
- Hayes, C. *Essays on nationalism* (New York, 1966 [1926]);
- Hees, P. van en G. Puchinger (ed.), *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, 5 dln. (Baarn, 1975);
- Hees, P. van en A.W. Willemsen (ed.) *Geyl en Vlaanderen. Uit het archief van prof. dr. P. Geyl. Brieven en notities*, 3 dln. (Antwerpen, 1973-1975);
- Hees, P. van 'Groot-Nederland', in: *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging* II (Tielt, 1998), 1362-1363;
- Hees, P. van en A.W. Willemsen, 'Leuvens recidivisme. Het gebruik door prof. dr. L. Wils van de briefwisseling Geyl', *Wetenschappelijke Tijdingen* 42 (1983), 44-85;
- Hobsbawm, E. en T. Rangiers, *The invention of tradition* (Cambridge, 1983);
- Hoeven, H. van der 'Geyl, Pieter Catharinus Arie', *Biografisch Woordenboek van Nederland* (1979) I, 198-203;
- Huijsen, C. *De Oranjemythe. Een postmodern fenomeen* (Zaltbommel, 2001);
- Kohn, H. *The idea of nationalism. A study in its origins and background* (New York, 1945);
- Labrie, A. 'Ijkpunten in het historiografisch debat', in: L. Wessels en T. Bosch (red.), *Nationalisme, naties en staten. Europa vanaf circa 1800 tot heden* (Nijmegen, 2012), 50-102;
- Lavisse, E. *La première année d'histoire de France* (Parijs, 1884);
- Leerssen, J. *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en afbakening van Nederland 1806-1890* (Nijmegen, 2006);
- Lem, A. van der 'Het nationale epos. Geschiedenis in één greep', in: J. Tollebeek, T. Verschaffel en L.H.M. Wessels (red.), *De palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000* (Hilversum, 2002), 177-196;

- Lok, M. 'IJzer en bloed: staatsvorming en nationalisme, 1848-1914', in L. Wessels en T. Bosch (red.), *Nationalisme, naties en staten. Europa vanaf circa 1800 tot heden* (Nijmegen, 2012), 282-410;
- Meinecke, F. *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaats* (München, 1963 [1907]);
- Michelet, J. *Histoire de la révolution française*, 7 dln. (Parijs, 1847-1853);
- Moke, H. *Histoire de la Belgique* (Gent, 1839);
- Nora, P. (ed.) *Les lieux de mémoire*, 7 dln. (Parijs, 1984-1992);
- Raedts, P. *De ontdekking van de middeleeuwen. Geschiedenis van een illusie* (Amsterdam, 2011);
- Renan, E. *Que-est-ce qu'une nation?* (Parijs, 1992 [1882]);
- Rosendaal, J. 'Bezet of bevrijd? De onmogelijkheid van onbevooroordeeld woordgebruik over de Nederlandse Revolutie', in: B. Roest (red.), *De last der geschiedenis. Beeldvorming, leergezag en traditie binnen het historisch metier* (Nijmegen, 2013), 188-196;
- Rogier, L. 'Herdenking van P. Geyl (15 december 1887-31 december 1966)', *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Afdeling Letterkunde* 12 (Amsterdam, 1967) 379-412;
- Sas, N. van 'The Great Netherlands controversy: a clash of great historians', in: T. Frank en F. Hadler (ed.) *Disputed territories and shared past. Overlapping national histories in modern Europe* (Basingstoke, 2011) 152-175;
- Smith, A. *The ethnic origins of nations* (Oxford, 1988);
- Tollebeek, J. 'Begreep Geyl de Vlamingen?', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden* (2009-2010), 67-81;
- Tollebeek, J. 'Het essay. Geschiedschrijving zonder vanzelfsprekendheid', in: J. Tollebeek, T. Verschaffel en L.H.M. Wessels (red.), *De palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000* (Hilversum, 2002), 259-281;
- Tollebeek, J. 'Een feest voor de natie. De mythe van de Guldensporenslag', in: J. Tollebeek, *De ekster en de kooi. Nieuwe opstellen over de geschiedschrijving* (Amsterdam, 1996), 164-175;
- Tollebeek, J. 'Het gevoelige punt van Europa. Huizinga, Pirenne en de plaats van het vaderland', in: J. Tollebeek, *De ekster en de kooi. Nieuwe opstellen over de geschiedschrijving* (Amsterdam, 1996), 225-248;
- Tollebeek, J. *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Amsterdam, 1990);
- Treitschke, H. *Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert*, 5 dln. (Leipzig, 1864-1849);
- Vos, L. 'De eierdans van P. Geyl. Zijn grootnederlandse politiek in de jaren '20', *BMGN* 90 (1975) 444-457;
- Vos, L. 'The Flemish National Question', in: K. Deprez en L. Vos, *Nationalism in Belgium. Shifting identities, 1780-1995* (Basingstoke, 1998), 83-95;
- Willemsen, A.W. 'Geyl als grootnederlander in de jaren '20', *BMGN* 90 (1975) 458-473;
- Willemsen, A.W. *Het Vlaams-nationalisme, 1914-1940* (Groningen, 1958);
- White, H. *The content of the form. Narrative, discours en historical representation* (Baltimore, MA, 1987);
- Wils, L. 'De zogenaamde Grootnederlandse geschiedschrijving', in: L. Wils, *Vlaanderen, België en Groot-Nederland* (Leuven, 1994), 384-431;
- Wils, L. 'Gerretson, Geyl en Vos. Spanningen tussen de Grootnederlandse Beweging en de Vlaams-nationalistische', in: L. Wils, *Vlaanderen, België en Groot-Nederland* (Leuven, 1994), 292-321.